

Ս Ի Օ Ն

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԼՁԳԵՅԻՆ, ԲԸՆԸՍԻՐԸԿԸՆ, ԳՐԸԳԻՏԸԿԸՆ

ԵՒ ՔԸԳԸՔԸԿԸՆ

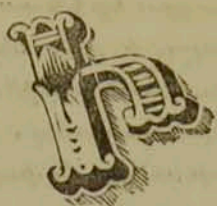
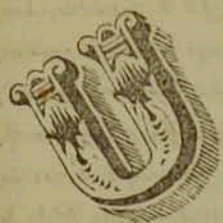
Ը Ռ Ը Ջ Ի Ն Տ Ը Ր Ի

ՅԵՐՈՒՍԸԳԼԷՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

1866

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԸՋԳԱՅԻՆ, ԲԸՆԸՄԻՐԸԿԸՆ ԵՒ ԳՐԸԳԻՏԸԿԸՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ. ԹԻՒԹ.

ՇՐՋԱՆ ՄԻԱՄԵԱՅ

1 ՀԱՅՏԵՄԲԵՐ 1866

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՆՇԽԱՐԻՒ ԸՋԳԱՅԻՆ ՊԸՏՄՈՒԹԵԸՆ

ԼՇԽԱՐՀՍ տիեզերական թատր մի է, և իւրաքանչիւր ազգ՝ որոնք իրենց դերը կը խաղան ընդհանուր տեսարանիս վերայ, մէկ մէկ դերասան են. իսկ պատմաբանք և վիպախօսք նոյն տեսարանիս հանդիսականներն են, որոնք աշխարհիս սկիզբէն մինչեւ իրենց օրերը ինչ դէպք և գործք որ պատահած են ի գիր արձանացընելով, ապագայ սերնդոց ալ աչաց առջեւ զանոնք ի հանդէս կը բերեն, ուրով տիեզերական սոյն մեծ թատրս իբր մշտաբացիկ տեսարան մի ներկայ կ'ունենայ միշտ մարդս իւր դիմաց, որով իւր միտքը կը կրթէ փորձական դիտութեամբք դիպաց, եւ սիրտը կը սնուցանէ առաքինագործ արանց բարի — օրինակ և նախանձելի արդիւնքներովը, և հոգին կը կազ-

դուրէ նոյն դէպքերուն մէջ նախախնամիչ Լստուծոյ ցոյց տուած աստուածեղէն զօրութեամբք: Եթէ այսչափ մեծ է պատմագրի մը աշխատութիւնը, որ իւր հանձարոյն թւադրութիւնը և գրչին ուժովը տիեզերիս ամենածաւալ տեսարանը մարդկութեան կը ներկայացընէ, եւ իւր քննութեանցը հետ ընդհանուր դատաստանին ալ կը յանձնէ՝ անաչառապէս զանոնք դատելու, նոյնչափ առաւել մեծ ցաւ է և կորուստ յաչա աշխարհի, երբ հանրական ներկայացմանց մէջ այնպիսի կտորներ (Pièces dramatiques) կը պատահին որոնք իրենց հանդիսատեսներ չեն ունենար, եւ կամ թէ ունենան՝ անոնց աչքէն կը վրիպին. եւ մարդիկ անոնց անդէպ ըլլալով՝ հետեւապէս անկարող կ'ը-

լան զանոնք քննութեան առնուլ, դատաստանի տակ ձգել, եւ անոնց փնտաւարութենէն եւ շահաւորութենէն իրենց կարեւոր դասը ընդունել:

Եթէ անցեալ ժամանակիս բազմադարեան շրջանը միաք բերեմք եւ տիեզերական պատմութիւնն ալ դիմացնիս բաց ունենամք, մէկէն պիտի իմանամք ըսած խօսքիս ճշմարտութիւնը: Այսն զի պիտի նշմարեմք հոն այնպիսի մեծ վիհեր և դատարկ շրջաններ ամաց և դարուց, որոնք կրնային մեծ ու երեւելի դիպաց շարքով մի կցուիլ, և բովանդակ տիեզերիս պատմութիւնը կ'ըլլար միայար միակցուող եւ իբր շարայարութիւն մի և հանրական դէպքի, կամ գէթ իւրաքանչիւր ազգաց մասնաւոր պատմութիւնը աղխադիսեալ մի և ամբողջական թատերագիրք մի կը կազմէին: Քանի որ դէպ ի հին դարերն ի վեր ելնեմք, այնքան աւելի մեծամեծ վիհեր ու պարապմունքներ կը գտնեմք, որոնց վերայէն կարծես թէ պատմագիրք ցատկելով անցեր են, և կամ թերեւս ժամանակը զիրենք ալ իրենց երկասիրութեամբքը միատեղ շոյն մուսուլման վիհերուն մէջ գլորեր ու անհետ ըրեր է: Ինչամբ մեր ազգական հնագոյն և ամենէն երիցագոյն պատմագիրքը, ու կը տեսնեմք հոն որ դարաւոր ժամանակներու անցից պատմութիւնը ամենավերջիկ ու նուազ տեղ մի պարունակած է. երեւելի անձանց ու թագաւորաց հազիւ թէ անունը յիշատակուած է, որոնց գործքերը և իւրեանց ժամանակի քաղաքական անցքերը գուցէ մեծահատոր գրքեր կրնային կազմել ճարտար պատմագրի մը բեղմնաւոր գրչաւը: Այսպէս ուրեմն տիեզերի մէջ թատերական շատ մասեր

խաղցուեր են առանց վարագոյրը վերնալու և բաց մնալու ապագայից տեսութեան առջեւ: Չեմ համարձակիր հաւատալ, թէ որ եւ է նշանաւոր անցք մի իւր հանդիսատեսը ունեցած չըլլայ, այսինքն իւր պատմիչը, սակայն վստահ եմ փորձիլ հաւատալու՝ թէ շատ պատմագրութիւններ ժամանակին ճանկերուն տակը փծացած ու անհետացած են: Թողլով ուրիշ ազգաց կորուսեալ պատմագիրները, մեր ազգին մէջ միայն փնտրուելու ըլլամք 16 էն աւելի պիտի գտնեմք. օրինակի համար Սարիբասայ հայոց պատմութեան հաւաքածոյքը, որու մէջ կրնար աւելի պատմական նիւթեր պարունակած ըլլալ, զորս Սովսէս Խորենացին համառօտութեան համար թողուցած է ինչպէս ինքը շատ տեղ կը վկայէ: Արտաւազդ Ա թագաւորին քերթուածները, զորս Պլուտարքոս⁽¹⁾ կը յիշատակէ, որոնց մէջ խիստ հաւանական է որ Արտաւազդ իւր վշտահար գրչաւը թէ իւր անցքերը եւ թէ Հայաստանի քաղաքական դէպքերն ալ ներկայացուցած ըլլայ, որոնց համար ալ այնքան յարգ ստացած է ժամանակակիցներէն: Բ Արտաշէսի որդւոյն Վրոյրի բանաստեղծական քերթուածները, որոնք թէ եւ են թագրութիւնք համարուին այլոց, սակայն խիստ հաւանական է որ իւր երգերը՝ որոնք քաղաքական դէպքեր ալ կը պարունակէին անշուշտ Սմբատ երեւելի սպարապետին քաջագործութեանց հետ պատուաւատած, ի գիր գրոշմուած էին, և ժամանակը նախանձեցաւ զանոնք մեղ աւանդելու: Ասոնց կարգէն կը համարուին նաեւ Ուղիւս կամ Ուրմպիոս քուրմը,⁽²⁾

(1) Պլուտ. հոմ. Դ. եր. 138, (2) Խոր. Բ. 48:

Բարդաճան ասորին հայագէտ, Արտիթէոս քրմորդի հայ՝ պատմիչ Լուսաւորչի վարուցը, Լիզիէի գրոց՝ Արծրունեաց ցեղին պատմութիւնը, զոր Բարձումա վերուցած է մէջէն, կ'ըսէ Թովմա արծրունի(1)։ Սովսէսի խորենացւոյ չորրորդ գիրքը, Սամբրէի վերձանողի պատմական գրութեան քը, զորս դարձեալ կը յիշատակէ Թովմա արծրունին։ Պետրոսի սիւնեցւոյ, Շապհոյ բագրատունեոյ, Յովհաննէս սարկաւազ վարդապետի, Սիսիթարայ անեցւոյ, Յովհաննու վանական վարդապետի, Հասանայ հայ իշխանի Պաօշ կոչեցելոյ, Սրապիոն կաթողիկոսի եղեսացւոյ պատմական գրութեանքերը, և ուրիշ դեռ շատ պատմագրութիւններ, որոնք մեզ բոլորովին անձանօթ մնացած են, իրենց անունը ուրիշ պատմիչաց գրոցը մէջ չ'իշուելուն համար։ և ասոնց երկասիրութեանց կորստեանը պատճառ որքան որ մենք ժամանակին հնութիւնը կը գտնեմք, բայց շատերուն ալ պատճառ մարդոց չար նախանձն կամ ատելութե՛ն կիրքն եղած է ըսեմք՝ չեմք սխալիր։ Ինչպէս է օրինակի համար Լիզիէի գրոց մէջէն Արծրունեաց տոհմին վերաբերեալ պատմական կտորները վերնալը։ Սրապիոն կաթողիկոսին աշխատասիրած պատմութեան գրքին համար ալ կ'ըսէ իրեն ժամանակակից պատմիչին մէկը թէ «Նաճկեալ եղեւ ի նախանձոտաց եւ յանհաւա-

տից» և կը կոչէ զայն «պատմագիրք գեղեցկոյարմար»։

Արդ, ինչպէս որ պարտաւորութիւն է իւրաքանչիւր անհատի որ այս օրինակ աղգական հնութիւն մի և կորուսեալ աշխատասիրութիւն մի դիպուածով ձեռք ձգելուն, զանիկայ բոլոր Աղգին հաղորդել, ներկայ և ապագայ պատմաց իբրեւ աղգային պատմութեան նիւթ մատակարարել, այսպէս և մեք քաղցր պարտաւորութիւն մեզ համարելով՝ պիտի ջանամք Պարբերական Թերթիս միջոցաւ հրատարակել մերթ ընդ մերթ անցեալ դարուց աղգային գէպքերը, «Ելնար» աղգային պարբերական» վերնագրով։ Ասոնց մէջ կրնայ երբեմն գտնուիլ այնպիսի գէպքեր ալ, որ Հ. Սիբուրտի Չամչեանի ընդարձակ պատմութեանը մէջ ուրիշ տեսութիւններով մէջ բերուած են և հակառակ ճշմարտութեան։ Ս'եր փոյթն այն է՝ որ մեր պատմութեան թերին ըստ կարի լեցնենք ճշմարիտ գէպքերով, և կը յուսամք որ ծառայութիւն մի ըրած կը համարիմք Աղգիս։ Այս անգամ կարեւոր կը սեպեմք Սեդեստունի (Խէքիրտաղը) մէջ Հայոց բնակութեան սկզբնաւորութեանը և անոնց քանի մի անցքերուն վերայօք խօսել, առաջնորդ ունելով մեզ ժամանակակից և ականատես պատմիչ, այն է Ղրիգոր վարդապետ Վարանաղցի կամ Կամախեցի։

Սիլիւս Բնակո-Բեան Հայոց Ի Թէֆլիսալ։

Եթեմն եւ տասներորդ դարուն ըսկիզբն էր, յորում Հայաստան անասելի աղետից ու թշուառութեանց տեսարան մի դարձած էր։ Աղգային պատմութիւնը, (1) մանաւանդ ժա-

(1) Յովհաննէս վարդապետ մէջի, որ Հայաստանի վանքերուն մէջ բնակած է, կը հաստատէ թէ, յիշեալ վանաց մէկուն մէջ տեսած է ինքը Եղիշէի հին ձեռագրի մի մէջ առանձին պատմութիւն մի Արծրունեաց վերոյ։ Բարձումայի Եղիշէի գրոց մէջ ըրած խորագրութիւնը հեղինակին կենդանութեանը ժամանակ եղած ըլլալով՝ ըստ Արծրունեաց պատմիչին, հաւանական չ'երեւիր մեզ Յովհաննէս վարդապետին վկայութիւնը։

(1) Միք. Վար. Չամբ. հատ. Գ. գլ. 15։

մանակակից պատմաբանք դառն արտ-
սունքներով առաւել՝ քան թէ մեղա-
նուէն նկարագրած են նոյն ժամանակի
Հայաստանի կրած տառապանքները
թէ սովու երեսէն և թէ առաւելա-
պէս ելուզակաց ձեռքէն, որոնք ճե-
լալիք կը կոչուէին: Ասոնք երեսելի
փաշաներ և պէկեր էին, որոնք տե-
րութենէն ասպատակելով բազմա-
թիւ զօրքով կը ցրուէին բոլոր Հա-
յաստանի երեսը ու ոչ քաղաք և ոչ
գիւղ կը թողուին առանց ասպատա-
կելու, եւ առանց արեան գետեր
վաղցնելու ու անգթութեան նշան-
ներ թողլոյ հասած ու կոխած տե-
ղերնին: Խեղճ ազգայնոց հետ մէկ
տեղ կը տառապէր նաեւ այն ժամա-
նակ Ս. Լճիմիածնի (Լժոռը, փաշանե-
րուն դրած հարկերուն տակ ճղմուե-
լով՝ յետին աստիճան չուառութեան
հասած. Կաթողիկոսունք թափա-
ռական կը չլիէին: Հատ գեղերու ու
քաղաքներու ժողովուրդք, երեսե-
լի գերդաստաններ, որոնք յախնէ
կը յիշատակուին պատմութեան մէջ,
չկարենալով հարկին ծանրութեանը
եւ ելուզակաց բարբարոսութեանը
գիմանալ, Պարսից երկիրը գաղթե-
ցին: Նոյն միջոցները, այսինքն 1606
— 1607, Կամախու երկրի ժողովուր-
դին մէկ մասը գէպ ի արեւմուտք
գաղթելով՝ կայսերանիստ քաղաքին
մօտերը բնակեցան իբր բարեկենսա-
մէրութեան անմիջական պահպանու-
թեան տակ յապահովի մնալու յու-
սով: Արեւստանի (Թէքիրտաղը) հայ
ժողովուրդը կազմող գաղթականք ալ
ասոնցմէ եղան. ամենքն ալ Կամա-
խու գեղանքէն խեղճ ու ելուզակաց
ձեռքէն իբր ի մօրէ մերկացեալ փա-
խըստական մարդիկներ, որոնք քիչ մի
ունեցած ստացուածքնին ալ ճամբան
ծախս ընելով, հաղիւ թէ եկան հա-

սան ի Թէքիրտաղ, որոնց նպատակն
էր մշակութեամբ և երկրագործու-
թեամբ ապրել: Երբ բաւական ժո-
ղովուրդ հաւաքուեցան հոն, Յա-
կօր վարդապետ տեսնելով անոնց ան-
գլուխ վիճակը, ու հազարու մէկ փոր-
ձանաց ենթակայ գտնուելը, Պօլսոյ
ազգապետաց հաճութեամբը տէրու-
թենէն առաջնորդական հրամանա-
գիր ընդունելով կ'երթայ հոն: Սոյն
պաշտօնը ձեռք ձգելու համար շատ
օգնած է իրեն նաեւ Խալիլ փաշայն
որ Լէնիչէր աղասի էր և իրեն քա-
ղաքակից և «մօտակայ ազգային» ինչ
պէս կ'ըսէ Կամախեցին: Հակօր վար-
դապետ առաջնորդութեան հետ մէկ
տեղ եկեղեցի շինելու համար եւս
յատուկ հրամանագիր տարած էր
հետը: Բաղդը բերաւ որ քանի մի
օրէն հոն գնաց նաեւ Կամախեցի
Վրիգոր վարդապետը իւր ազգա-
կանները ու քաղաքակիցները տեսնե-
լու, և մեծ ուրախութեամբ հիւրա-
սիրուեցաւ նորընտիր առաջնորդէն:

Խեղճ գաղթականք երբ իրենց
նոր հայրենեացը և նոր առաջնորդին
վերայ կ'ուրախանային ու քաշած տա-
ռապանքնին յիշելով կը մխիթարուե-
ին, չէին գիտեր թէ ինչ մեծ ու
գոթոյն չարիք կը պատրաստուէր
իրենց գլխուն անօրէն քահանայի մի
սեւ մատնութեանը առանց բացա-
ռութեան զոհ ըլլալու: Բնական է
մարդկան որ տեղափոխութեան ժա-
մանակ իրենց երկրին աւանդական
սովորութիւններն ալ թէ բարի և
թէ չար՝ հետերնին կ'ընկերանան:
Այսպէս Թէքիրտաղու ժողովուրդը
1607 ին աւագ ուրբաթու առաւօ-
տուն ըստ սովորութեան իւրեանց՝
ժամէն արձակուելուն՝ սյր ու կին,
քահանայ ու աշխարհական ամենքը
մէկէն կը վազեն գէպ ի գերեզմանա-

տունը, և ննջեցեալները օրհնել տալու պատճառաւ հոն կ'ուտեն կը խըմեն զեղխութեամբ : Այն օրերը հոն կը գտնուէի նաեւ Պօլիսէն եկող տէր Ղազար անուն քահանայ մի որոյ մականունն էր Ղազաշ, ասիկայ եւս գերեզմանատուն երթալով երբ բնիկ քահանայից իրաւունքը կը գողնար գերեզման օրհնելով, բնականապէս միւսները կը դայրանան եւ կը սիրին այնպէս դառնութեամբ վիճել տէր Ղազարին հետ, մինչեւ չարաչոր կը ծեծեն զինքը :

Յիշեալ քահանայն իւր չար բընաւորութիւնը հոս կը յայտնէ, իւր սաստիկ բարկութեան և ամբարտաւանութեան կիրքը չկարենալով հանդարտեցընել, այնպիսի մատնութեան ձեռք կը զարնէ, զոր լսելը միայն մարդոյս սոսկում կու տայ : Այն օրերէն յառաջ ի վեր անոնց աւագերէցն է և բոլոր ժողովուրդեան խոտովանահայրը և հետեւապէս ամենուն գործողը տեղեակ, կը ներկայացընէ անոր առջեւ ժողովուրդը իրեւ յանցաւոր ընդդէմ պատուոյ Տաճկաց, որոնց տներուն մէջ վարձքով կը բնակէին : Սոսկացաւ զաբն ու մէկէն կանչել տալով քանի մի մեծամեծ սյրազգիք, պատմեց անոնց եւ սաստիկ սպառնալեօք հրաման րբաւոր մինչեւ երեք օր ամենեւին տաճկի տուն Հայ անունով մարդ չգլուխուի, ու զանոնք թէ քաղբէն և թէ բոլոր սահմաններէն դուրս վաբնտեն : Հրամանին գործադրութիւնը աղետալի էր : Օտակի ճրագալուցին օրը փողոցները խառն ի խառն լեցուեցան ընտանիք՝ դուրս թափուելով իրենց յարկերէն, ուր զատկական պատրաստութեան ետեւէ էին, ու խթման կերակուրներուն սլուտաննէ-

րը կիսեփ ձեռուրնին դուրս ինկան տընէն : Կարծես թէ բնութիւնն ալ տէր Ղազարին հետ խօսք մէկ րբաւոր խեղճերուն թշուառութիւն կը լիւննապատկելու : Վասն զի նոյն միջոցին սաստիկ տարափ գալով՝ փողոցները ճախին դարձաւ, օդը ցրտեց, եւ թալանողներուն երկիւղն ալ մէկ կողմէն զիբենք կը նեղէր : Անճրկած մը նոցին ամենքն ալ, և ինչ ընելիքնին չէին գիտէր :

Այս օրինակ փորձութեանց համբերելու համար առաքինի սիրտ ու կատարեալ խոհեմութիւն պէտք է. ռամիկ ժողովուրդ մի պոխարակելի չէ երբէք, երբ հեռու կը գտնուի օյն առաքինութենէս : Կրցաւ նա համբերել սովուն անհնարին աղէտիցը, սոկաց ելուզակաց աւարառութեց, և գաղթելով կրցաւ անոնց բարբառոտութենէն անձնապուր ըլլալ, բայց երբ իւր հոգւոյն պաշտօնեայ կարգեալ նուիրական անձի մի երեսէն այս օրինակ դիւական մատնութեան հանդիպեցաւ, իւր բարեպաշտութեան ոգին սարսեց, հոգեւոր ըզգացմունքներն ամբոխեցան, և իրենց աչքին ամեն կրօնք հաւասար արժէք ունեցաւ : “Այրբ այսպիսի հրաշալի օրեր, մեր պանդխտութեան մէջ՝ քահանայ մի այս վիճակին զմեզ հասցընելու խիղճ չըրաւ, մեր կրած հաւածանքները բաւական չտեպեց մեզ, և այսպիսի սեւ օր տեսնել տուաւ, ալ պէտք չէ մեզ քրիստոնէութիւնը” : Այսպէս պօռտլով խեղճ ժողովուրդը, միաբան միտքերնին կը գնեն հետեւեալ առտուն դատարան երթալ և իրենց օտար խոտովանունը տալ դատաւորին :

Այրբ Գրիգոր վարդապետը և քահանայք տեսան ռամիկն վերջին յուսահատութիւնը և իրենց հաւատոցը

վտանգը, սկսան զսնոնք խրատել՝ երբեմն յուսադրելով և երբեմն յանդիմանելով իրենց տարօրինակ խորհուրդը, օրինակ բերելով անոնց Վրիստոսի տեառն մերոյ կրած չարչարանքները և իւր աշակերտին ձեռք մատնուիլը, և Ս. Սաւաւորչի կրած անտանելի նեղութիւնները, և ուրիշ այս կերպ օրինակներով ու բարեյորդոր խրատներով հազիւ կարողացան անոնց սրտմտութեան կրակը մարել և սրտերնին նստեցընել: Յետ այնուրիկ այն դժնդակ ու մահառիթ վիճակէն ազատելու հնարք մի մտածելով, հետագայ առտուն կ'երթայ Վրիգոր վարդապետ քանի մի երեւելիներով մեծամեծ Տաճկաց տունները և լալական ողբովք կ'իմացընեն անոնց, թէ ինչպէս խեղճ և անմեղ ժողովուրդ մի օտարական քահանայի մի ձեռք չարաչար մատնուած է ազահութեան պատճառաւ: Եւ որովհետեւ իրենց աղքատութիւնը չէր ներեր որ անոնց դիմացը դատարկաձեռն չերեւէին, վասն որոյ կը խօստանան՝ որ եթէ իրենց աղաչանքը ընդունուի և խեղճ ժողովուրդը դատաւորին անիրաւ վճռէն ազատելու ըլլան, իւրաքանչիւր անհատ ըստ կարողութեան ամիս մի՝ աւելի կամ պակաս՝ անոնց այգիներն երթան ձրի աշխատին: Եւ յաճախով հազիւ թէ կը կարողանան ի գութ շարժել անոնց սիրտը: որոնք միտիթարելով եւ յուսադրութեամբ զիրենք ճամբելէն յետոյ, կ'երթան շիտակ դատարանը լապիւն քով դատաստան խընդրելու յանիրաւի դատապարտելոց համար, ու կ'ըսեն. «Սէկ չարակամի խօսքով առանց վկայութեան ինչո՞ւ այդ վիճակը հասուցիր խեղճ հայերը, միթէ տէրութենէն հրաման ունէ՞ր այդ բանին համար: Սէնք

տեսած ու լսած եմք որ ի Պօլիս Տաճկի տուն չկայ որ Հայ վարձուոր չը գտնուի. մինչեւ թագաւորին տունը որ Լիւսիֆի կ'ըսեն, խառն կը շրջին հայն ու տաճիկը, և ամենեւին այդ օրինակ դորձ չեմք լսած իրենց համար: Ինչպէս որ Պօլսոյ ամեն մեծ ու պզտիկ իսլամները զիրենք կ'ընդունին ու կը սիրաշահեն, մենք ալ կ'ընդունիմք՝ ինչ որ այլ ըլլան: Եւրդ, հրաման ըրէ որ ամեն մարդ իւր բընակութիւնը դառնայ. բաւական է ողորմելիներուն քաշած օտարութիւն ու պանդխտութիւնը, մենք ալ նոր նեղութիւններով զիրենք չվշտացընեմք իրենց մեծ պատիւի օրերը: Եւ լապիւն զինքը մեղադրանքէ ազատելու համար պատասխանեց, թէ իրենց ճերմակ—մօրուս մեծ Խալիլ է մատնողը: Եւստի անմիջապէս բոլոր քահանաները ժողովելով բերել տուին որ ցուցընէ իրենց սր քահանան ըլլալը, որպէս զի սրախողխող ընեն զինքը այլոց օրինակ ըլլալու համար: Եւ այց երբ մատնիչ քահանայն անոնց մէջ չգտան, մարդ հանեցին բոլոր քաղաքը խուզել ու փնտրուել զինքը. բայց տէր Վաղար շատոնց նաւ մի մանելով Պօլիս անցեր էր: Եւ այն օրը լապիւն մուկետիկի ձեռք հրաման ըրաւ բացթողնել ժողովրդոց, որ ամեն մարդ կրկին իւր յարկը դառնայ ու ապահով ըլլայ: Ի յաջորդէն:

ԹԱԼԱՎՅՈՒԹԻՒՆ ԼԱԴԱՔԻՈՅ

Սեր Վաղարի այրժանաստիւթ թղթակիցը, ինչպէս ինքն ալ կ'ըսէ, այս անգամ Վաղարի գիւղորէից վիճակին շարունակութիւնը ընդհատելով, Վէսապ գիւղի վերայօք տեղեկութիւններ կը հաղորդէ մեզ, նա

մակը թէպէտ քանի մի ամսոյ ի վեր է ստացած եմք, սակայն ուրիշ նիւթերու պատճառաւ, անոր հրատառակութիւնը բաւական ուշացաւ :

Վէսապ գիւղը Սեւեկիոյ Ղէյլէլ — աֆում (1) ըստած լեռան արեւելեան ու հարաւային ստորոտներուն մէջտեղը կ'ընին : Ըրեւմտեան ծովեզերքէն գրաստու ընթացքով և պարզ օդով հազիւ չորս ու կէս ժամու մէջ կրնայ մարդ մինչեւ գագաթն ելնել, որ իրմէ ցածագոյն երկրորդ գագաթ մի եւս ունի, որոյ վերայ Բարազամ ձգնաւորի անուամբ հոյակապ վանքի մի աւերակներ կը տեսնուին, ուր տեղ մերազգի լուսաւորչադաւանք տարին անգամ մի վարդավառի շաբաթ երեկոյին ուխտի կ'երթան, և հետեւեալ առտու պատարագի խորհուրդն ալ հոն կը կատարեն. որոյ աւարտմանէն զկնի բոլոր ուխտաւորք վանուց աւերակներուն չորս կողմը խումբ խումբ կը ցրուին ու մինչեւ երեկոյ կերուխմով կը զուարճանան :

Բուն գիւղին մէջ կան ամիրոփ իբր 300 տուն հոյազգի. անկէ ի զատ կան նաեւ ցրուած մերձակայ բլրակներուն ու ձորերուն մէջ, որոնք մէկ մէկ յատկացեալ անուամբ ագարակներ են. ասոնց մեծագոյն մասը միով անուամբ Խալատուրան կը կոչուի, որ Վէսապէն մէկ ու կէս ժամ հեռու է : Ղէյլէլ — աֆումայէն ի զատ կա նաեւ Կիւնիք լեռը, և ուրիշ մի ալ Տօնիք անուն՝ որ քառաժայռ ու ահռելի լեռ մի է : Իսկ միւս բլրակներուն ու ձորերուն անունները, ուր կը բնակին հայք, կ'ըսուին Լօքիւզ օլուգ, Պաղճաղաղ, Վէօրքէնէ, Չագալճըգ, Չընարճըգ, Տիւզ աղաճ,

Լօսկի էօրէն, Վայաճըգ, Տիւստիւր, որոնց մէջ 50 տընէն սկսեալ մինչեւ 5 և 3 տնուոր բնակիչ կը գտնուին : Ունեւոր մարդիկ ունին իրենց համար ամառուան ու ձմեռուան յատուկ բնակատեղի, ուր ըստ եղանակին կը տեղափոխին. իսկ աղքատք մի եւ նոյն խրճիթին մէջ կ'անցընեն տարուան չորս եղանակն ալ : Իւրաքանչիւր բնակարանաց քով կան անոյշ բարեհամ աղբիւրակներ. բայց դարձեալ չհաւասարիր Վէսապի հասարակութեան խմած ջրին, որ թէ թեւ թեւ է և թէ ցուրտ :

Վէսապցիք ու շրջակայ գիւղօրէից բնակիչները որքան որ բնակութեամբ իրարմէ հեռի են, նոյնքան ալ բնակութեամբ կը տարբերին. կան մէջերնին ժողովուրդ որ բաւական աշխուժութիւն ունին ու մշակելի միտք ու սիրտ ունենալ կը ցուցնեն, բարակամիտ՝ բայց անկիրթ մնացեալ. կան ալ որ ընդհակառակը անգործասէր, դատարկաշրջիկ ու թափառկոտ կեանք վարող են : Աղքատք իշխանաց ձեռք միշտ կը հարստահարին, թէպէտ եւ իրենց հարկն ու տուբքը կը վճարեն :

Վէսապ գիւղի մէջ 12—13 տարիէն ի վեր է ամերիկացի բողոքականք մտած են, որոնք պաշտպան ցուցընելով զիրենք ընդդէմ հարստահարողաց, և խոստանալով եւս օգնել անոնց տրոյց մասին, յաջողած են մէկ քանի տգէտ ու պարզամիտ հայեր որսալ ի բողոքականութիւն. ժամանակն ալ օգնելով իրենց, երբ ժողովուրդք առանց առաջնորդի և հետեւապէս առանց խնամոց ու հոգատարութեան երեսի վերայ մնացած է, անոնց թիւն ալ հասած է մինչեւ հարիւր տնուորի : Սոտ տարիներս 20—25 հազար ղուրուշ ծախս ընե-

(1) Ղէյլէլ — աֆում արաբացեաց լեզուով կը նշանակէ Վիւլ — աստ :

լով ժողովարան մի եւս կառուցած են 60 զուռուշի հրամանագրով մի . ունին իրենց հոգաբարձու մի պատուելի անունով , որ մշտնջենաւոր է և ամսական կ'ընդունի ամբերկացւոյ ընկերութենէն :

Բողոքականներէն ի զատ 10—15 տրնի չափ ալ հռովմէականութեան դարձածներ կան | Իբանանու Լնտօնեան միաբանից ձեռքով , ասոնք 80 հազար զուռուշով եկեղեցի մի շինած են հանդերձ վանքով մի : Թէ ասոնք մէկ կողմէն և թէ բողոքական եղողները միւս կողմէն միշտ կը նախատեն ու թուքումուր կ'ընեն մընացեալ խեղճ ժողովուրդը , որ առաւել տկար մասն է , և խորխտալով կը հպարտանան անոնք վերայ :

Եւրաստուրան գիւղը , որ Քէսապէն մէկ ու կէս ժամ հեռու է Ըսինք , 50 տուն հայ | զւսաւորչական ժողովուրդ կան , որոնք ունին իրենց սեպհական ազգային եկեղեցին , զոր վեց տարիէն ի վեր է նորոգած էին : Այն եկեղեցւոյն կից ու իբր անոր բակին մէջովը հռովմէական հայու մի տունը կայ , Ալանաէր Յովհաննէս անուն : Լյս անձը բաւական խօսքի տէր ըլլալով , հակառակութեան ոգւոյ չարժեալ փլցընել կու տայ նորոգուած եկեղեցին ի նախատինս հայոց . կը բողոքեն աղքատ ժողովուրդք բայց մտիկ ընող չկայ : Քանի մի առաջնորդներ եկան գացին , և եկեղեցւոյն շինութեան հրամանագրին զօրութեամբը , զոր տէր Վէորգ անուն քահանայն Պօլիս դացած ու հանել տուած էր 1862 ին ազգային Վարչութեան միջոցով , ոչ զք կարողացած է իրաւունքը մտիկ ընել տալ Օրտու գիւղի բռնաւոր Ֆրէհ մէտ ազային , որ 40 տարիէ ի վեր Ֆրէհ-ուրութիւն կ'ընէ այն կողմերը :

Լսիկայ հռովմէականաց կողմը պաշտպանելով և ակնածելով անոնցմէ՝ Լեւրիոյ կողմէն միշտ օգնութիւն գլուխէնուն համար , բնաւ ամենեւին հայ իրաւանցը ունկնդիր չըլլար , եւ անոնց բողոքներուն միշտ ունկնախից է : Լեւրճ հայը այս օրուան օրս 50 տրնուոր առանց եկեղեցւոյ մնացած է մէկ հռովմէականի մի հակառակութեան երեսէն :

Բոլոր այս հայոց քաշած նեղութեանց ու հարստահարութեց պատճառ ես տգիտութիւնը՝ գտած եմ . վրան զի ուսումնական ու բանիբուն անձը թէ եւ հարուստ ալ չըլլայ , կրնայ գէթ բարոյապէս ազդեցութիւն բանեցընել ընդդէմ իւր ոտխին , և իրաւունքը պաշտել տալ անոր գոնէ բռնի : Աւստի սոյն ճշմարտութեանս վերայ յենլով կ'ըսեմ՝ թէ գիտութիւնը միայն պիտի կարենայ՝ ոչ միայն այս վիճակիս , այլեւ ուր ուրէք որ հայ ժողովուրդը թէ ներքին և թէ արտաքին ազդեցութեանց ճնշման տակ կը գտնուի , գիտութիւն և ուսմամբ միայն պիտի կարենան իրենց վիճակը բարւոքել , բարոյական ուժերնին աւելցընել , ազգային իրաւանց տէր ըլլալ , և ազգութիւննին պատուել տալ : Քէսապի և շրջակայ գիւղորէից բարոյական վիճակը յետին աստիճանի խեղճութեան մէջ է . օրինաւոր վարժատուն չունին . 200 ի չափ տղայք թափառական կը շրջին ոչխարի խումբի պէս , և միայն 40—50 տղայք հաղիւ թէ դպրոց կ'երթան անկանոն կրթութիւն մի ստանալու համար : Լյսու ամենայնիւ դարձեալ մեծ շնորհակալութեան արժանի է Քէսապցի Տէօրէկեան պարոն Պօղոս պատուելին , որ 2000 զուռուշ տարեկանով յանձնառու եղած է տղայոց կրթութիւնը և անոնց ուս-

մունք մատակարարելու հոգը : Յիշեալ պատուելին բողոքականութենէ նոր դառնալով իւր հարազատ եկեղեցւոյն գիրկը , հրապարակաւ խոստովանած է իւր խղճահարութիւնը : «Տաւր տարիէ ի վեր է , ըսաց նա , Հայաստանեայց ուղղափառ եկեղեցւոյ դէմ զինեալ եմ . իսկ հիմայ խիղճեղած է ինձ ընդդէմ ճշմարտութեամբաւիս , երբ յայտնի տեսած եմ ժողովական բողոքականաց ստութիւները . որոնք իրենց ժողովրդին մէջէն ոմանց տղայքը 4—5 տարիէն ի վեր է առանց մկրտութեան թողուցած են , մկրտութիւնը փրկարար խորհուրդ չընդունելուն համար , քսելով թէ առանց մկրտուելու ալ տղայք արքայութեան ժառանգորդ են . որոնց որ ուզեն՝ իրենց ընթրած հացէն կը հաղորդեն , և չուզածնին կը զրկեն . նաեւ հօր մի յանցանացը համար զաւակը հոգւոյ փրկութենէ զուրկ համարելով , անօգուտ կը համարին անոր մկրտութեան խորհուրդը : Այսպէս տեսնելով որ խիստ հեռի կը քալեն Աւետարանի ճշմարտութենէն ու Փրկչին պատուէրնէրէն , զղջալով ետ դարձայ Սինասեան Պ. Յակոբ եղբօր հետ ի ծոց ուղղափառ եկեղեցւոյս Հայոց : Բողոքականաց ծառայած ժամանակս 3,600 զուրուշ տարեկան կ'ընդունէի , ճշմարտութեան հակառակ սորվեցընելուս համար . իսկ արդ լաւ համարեցայ ճշմարտութեան հնազանդելով և իմ համազգի և համարիւն ազգիս տղայոց վրայ գթալով՝ 2,000 զուրուշ տարեկանով մանկավարժութիւն ընել : Այսին զի մեծ ցաւ էր իմ սրտիս քանի որ իմ ազգիս տղայքը անկիրթ և անվարժ կը տեսնէի . եւ այս իմ վերադարձովս գուցէ օր մի ազգիս վրայ գալիք մեծ վնասու մի

առաջքը ըստ կարողութեան խնամառնելով , ես զիս երջանիկ սեպեմ... » : Վէսասպցիք , կը յարէ մեր թղթակիցը , վերջին յուսահատութեան մէջ են , անխնամ մնալով և առանց առաջնորդի , զուրկ ի խնամածութենէ Սրայ Աթոռոյն և Սրբազան Պատրիարքաց : Տասուերկու տարի է , կ'ըսեն , որ մեր գլխէն խռովութիւն , գժտութիւն , տուգանք պակաս եղած չեն . և ոչ մէկէն օգնութիւն , պաշտպանութիւն , կամ մխիթարութիւն մի ընդունած եմք մինչեւ ցայսօր , բաց ի՛նչիկողայոս եպիսկոպոսէն և Բերիոյ հանգուցեալ տէր Վէորդ քահանայէն . անոնք ալ հիմայ մէկերնին վսխճանած է , և միւսը իւր բարեխնամ պաշտպանութենէն զմեզ զրկած է Բերիոյ առաջնորդութենէ ելնելէն ի վեր : Յետ այնորիկ Կիլիկիոյ Աթոռոյն կողմանէ արժանաւոր Առաջնորդի մի երես չտեսանք . Սեսւրոպ եպիսկոպոս ⁽¹⁾ մի կար , որոյ ձեռքէն բան մի չէր գար , և Պելենցւոց ու Անտիոքացւոց հետ չկրնալ վարուելուն համար , գլուխն առաւ Երուսաղէմ գնաց : Բանի մի տարիէ ի վեր է Բէքմէզճեան Յովհաննէս վարդապետը ուղարկած են յԱնտիոք , որ Վէսասպ ալ գալով՝ անուննին գըրեց , Սահմանադրութիւնը ձեզ սանկ պիտի ընէ , նանկ պիտի ընէ ըսելով , ուսկէ խեր մի չտեսանք : Բանի մի ժամանակէ ի վեր կը լսէինք թէ Արիւտակէս եպիսկոպոսը հոս ալ պիտի գայ . հա՛ այսօր , հա՛ վաղը կու գայ և զմեզ նեղութենէ ու նախատինքէ կ'ազատէ ըսելով՝ փուճ տեղը սպասեցինք մեծ ակնկալութեամբ , և յետոյ լսեցինք որ երեւելի քաղաքները

(1) Սոյն եպիսկոպոսը 1860 թն Երուսաղէմի մէջ վախճանեցաւ :

այցելու թիւն ընելով և զմեզ անխը-
նամ թողնելով մեկներ է : Հիմակ ալ
չատ չեղաւ՝ Լիփրեմ վարդապետը
ծայրագոյն անուամբ , Կիրակոս Կա-
թողիկոսի կոնդակաւ և Լրիստակէս
եպիսկոպոսի յանձնարարական գրովը
այս կողմը խրկուեցաւ : Լյա Լաշա-
րունի վարդապետը , բարբովը թե-
թեւ քան զիւր համբաւը , առանց
խոհական ընտրութեան արժանաւոր
անձինքը թողնելով , և տէրութեան ա-
ւելի հարկ տուողները զատելով՝ Թա-
ղական խորհրդոյ անդամ ընտրուելու
արժանաւոր են ըսելով , 12 հոգիէ
բաղկացեալ ժողով մի կազմեց , որոնց
և ոչ մէկուն ձեռքէն բան մի կու
գայ : Սեր ազգին արհամարհանաց
վիճակէն ազատելու ալ յոյսերնիս չը
մնաց . եթէ սրբութիւնդ ալ (առ
Օգոստոս վարդապետն) այս եղե-
լութիւնները ի Կ. Պօլիս և յԱրու-
սաղէմ չիմացնես , վերջին յուսահա-
տութեան ծայրը հասած եմք : Սեր
ըսածին նայելով՝ սուրբ Արուստղէմի
նորրնտիր Պատրիարքը ազգասէր անձ
մի է . եթէ եղելութիւնները ճիշտ
գրելով իմացնես , կարելի է մեզ
օգնութիւն մի ընէ : Եւ կամ ի Պօլիս
առ Լազարային Վարչութիւնը գրելով՝
անկէ պաշտպանութիւն մի գտնել
չտաս , զխռնուս ճարը ուրիշ կերպ
տեսնելու եմք . . . » : Լրդարեւ ,
կ'ըսէ մեր ականատես և ականջալուր
թղթակիցը , իրենց բոլոր գանգատ-
ները իրաւացի են , որոնց կարեկից
ըլլալով , և առ ժամն չկարենալով բան
մի ընել , միտթարեցի զիրենք բարե-
յորդոր ըլլալով՝ իրենց յոյսը հաս-
տատուն ունել Լազարային Վարչու-
թեան վերայ , որ օր մի չէ նէ՝ օր
մի անշուշտ դէպ ի իրենց պիտի դար-
ձնէ իւր ուշը , թէ որ կարգը գա-
լու ըլլայ :

Լսոնք են աւասիկ Վէսապ գիւ-
ղի ազգայնոց արդի վիճակին վերա-
յօք տուած քաղաւածոյ տեղեկու-
թիւնները :

Հարկաւոր ծանոցում :

Ս. Լ. Թոռոյս կառավարութիւնը
անհրաժեշտ պարտաւորութիւն կը
համարի ծանուցանել ընդհանուր աղ-
գիս , որ Լմենապատիւ Տ. Տ. ԵՍԱՅԻ
Սրբաղան Պատրիարք Հօր գահակա-
լած օրէն սկսեալ՝ բոլոր այն միաբա-
նից թէ՛ վարդապետ և թէ՛ սարկա-
ւագ , որոնք ի Ս. Լ. Թոռէս հեռաց-
եալ են , իրենց ձեռքը գտնուած վը-
կայագիրները աչքէ անցնելով , ա-
նոնք որ իրենց յօժար կամօքը և կամ
ուրիշ որ և է պատճառաւ հրաժա-
րած են Սիւրբանութենէս , զոհե-
լով Ս. Լ. Թոռոյս վերայ իրենց ունե-
ցած միաբանական իրաւունքը , ա-
մենեւին իբրեւ միաբան Ս. Յակո-
բայ վանաց շնորհաւորին : Վասն զի
չտոտ անգամ պատահած է և կը պա-
տահի միշտ , որ հրաժարեալ վարդա-
պետ մի հայաբնակ քաղաքներ պտը-
տելով , և զինքը իբրեւ միաբան Ս.
Լ. Թոռոյս կեղծելով , շատ նուէրներ
և ողորմութիւններ ժողոված են յա-
նուն Արուստղէմի . և միամիտ ժողո-
վուրդը շատ տեղ սովորութիւն չու-
նենալով կարգաւորաց վկայագիրնե-
րը փնտրուելու և ըստ այնմ վարուե-
լու անոնց հետ . այլ կամ անոնց ձեռ-
քերուն վերայ մահտեսութեան նը-
շաններ տեսնելով , եւ կամ իրենց
ուխտաւորութե ժամանակ նոյն կար-
գաւորները Ս. Լ. Թոռոյս մէջ միա-
բան ճանչցած ըլլալով , միամտօրէն կը
հիւրասիրեն զիրենք իբր Ս. Յակո-
բայ միաբան , և նուէրներ եւս կ'ըն-

ծայեն յանուն Ս. Լ. Թոռոյս : Սմանք եւս իրենց յօժար կամօքը ընդդէմ ամենայն յորդորանաց և համոզակեր բանից Սրբազան Պատրիարք Զօր հրաժարելով Ս. Լ. Թոռոյս միաբանական իրաւունքէն և հրաժարման վր կայագիր ընդունենք յետոյ , պտըտած տեղերնին զիրենք Ս. Լ. Երուսաղէմի միաբան կ'անուանեն և այնպէս կը ստորագրեն իրենց անունը , ինչպէս զարմանքով տեսանք հրաժարեալ Սարաիոս փարգապետի սուրբ Կարապետի վանքէն առ Սասիսն ուղղեալ նամակին մէջ գրած ստորագրութիւնը : Յիշեալ փարգապետը ոչ միայն միաբանութենէ հրաժարեալ է , այլեւ ոչ իսկ ի սուրբ Լ. Թոռոս ձեռնագրուած է : Սուտի կը ծանուցանեմք օրհնեալ Լ. զգիս , որ այսպիսեաց ստորագրութիւն խարդախութիւն է , և է անընդունելի Ս. Լ. Թոռոյս թէ ինքը և թէ իւր ստորագրութիւն , և կը ցանկամք որ նոյնպէս համարուի նաեւ ընդհանուր Լ. զգիս գիմացը :

Գարձեալ՝ որ եւ իցէ եկեղեցական միաբան մի , որ առանց հրաժարելոյ ի Սիաբանութենէս՝ հրամանաւ Սրբազան Պատրիարքին , կամ օգափոխութեան և կամ ուրիշ բանաւոր պատճառաւ մի յօտարութեան կը գանուի , առանց իւր վկայագիրը աչքէ անցընելու՝ իբրեւ միաբան Ս. Լ. Թոռոյս չնկատուի , վասն զի կրնայ ըլլալ որ հրաժարեալ միաբան մի մասնաւոր նկատումներով ծածկել ուղէ իւր հրաժարման վկայականը , և իբր օգափոխութեւն ելած ձեւացընել զինքը :

լրագիրը մեր Օմիւռնիոյ Սերոպեան դպրոցի ներկայ վիճակին վերայ տըւած մի քանի ստուգագոյն տեղեկութիւնները , զբարդ-իւն անուանած էր ընդդէմ ոգւոյ միաբանութեան , այս անգամ իւր 786 թըւովը փութացեր է իւր խօսքը խոնարհաբար ետ առնուլ , զգալով սոյն բառիս ծանրութիւնը , և բարեմըտութեամբ գրուած ըլլալը կը խոստովանի : Սուրբ եմք մեծարոյ խումբագրին խոնարհաբարութեանը վերայ , որ կրնայ բարի օրինակ լինել և այլոց յանգէտս սխալողաց : Իսկ եթէ դարձեալ մեր գրածները սխալ տեղեկութիւններ կը համարի , կը հրաւիրեմք զնոյնները որ ուշագրութիւն կարգան Ս. Եմուլուկի էֆրեարը , Սասիսն ու Ս. Զմուռն , որոնց մէջ անաչառապէս բանագատութեան առնուած են և մեր ըսածներուն ճշմարտութեանը կը վկայեն :

Լրժանապատիւ Խորէն փարգապետը , որ օգափոխութեան համար երեք ամէն ի վեր է հեռացեր էր սուրբ Լ. Թոռէս , անցեալ շաբթու վերագառնալով , սկսաւ վարել իւր առջի պաշտօնը : Յայտնի է որ յիշեալ Լրժ. Զայրը Տպարանի տեսուչ է և միանգամայն Սուսումնական խորհրդոյն անգամ : Լ. Եմուլուկի Սրբազան Պատրիարքը իրեն յանձնեց նաեւ այս անգամ Երուսաղեմի դպրոցի մէջ կրօնագիտութեան դասատուութիւնը :

— Լնցեալ ամսոյս մէջ Երուսաղեմի դպրոցին համար երկու աշակերտացու եւս գալով , մէկը Օվաճրգէն Սերովէ Գողասեան և միւսը Շապին — զարահիսարէն Յովհաննէս Տատեան անուն . որոնք Լատին վա-

Երշալոյս Երարաբեան լրագրոյ լէջումը :

Յայտնի է մեր բարեմիտ ընթերցողաց , որ Երշալոյս պատուական

նաց բժշկին (1) քննութեանը յանձնը
ւելով և իրենց մարմնոյ առողջ կազ
մուածքը բժշկին վկայութեամբը ըս
տու գտելով, Ուսումնական խորհրդ
դոյ միջոցաւ կարգեցան ի շարս Եւ
ռանգաւորաց :

Ահաւասիկ բժշկին վկայագիրը :

J. E. J.

Attesto io sottoscritto d'avere visitato i due
giovani, Serafino di Paolo di Ovagik, e Giovanni
Dadian di Sciabinkarahissar, e di averli essi trovati
di robusta costituzione.

In fede di che, etc.

Dal convento del
S S^{mo} Salvatore
Gerusalemme 3/10 66

Fr. Pier. Giov.
Franc. Medico.

— Աղագիայէն խրկուած Վէսապ
ցի տիրացու Ստեփանը, որ ինչպէս
Սիօնի 8 թուոյն մէջ գրած եմք, յու
լիս 31 ինքս հանայ ձեռնադրուելով,
և իւր քառասնօրեայ կրթութիւնը
ըացընելով՝ անցեալ շաբթուս իւր
երկիրը խրկուեցաւ, ուր տեղ ժո
ղովուրդը մեծ կարեւորութիւն ու
նին քահանայի :

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրի
արք Նայրը Պօլիս եղած ժամանակ,
Ստեմաշուք Յովհաննէս Պէյը Տատ
եան բարեհաճած էր նուիրել սուրբ
Աթուոյս՝ ի յիշատակ անուան իւ
րոյ հետեւեալ պատուական գրք
քերը, զորս թէպէտ եւ անագան,
այլ լի երախտագիտութեամբ սրտի
կը փութամք յիշատակել հոս զանոնք,
որք են ընդ ամենը 47 կտոր :

Աղլաս, աշխարհացոյց տախտա
կաց գիրք՝ Եւրոպիոյ միայն, 3 հատոր՝
փառակաղմ :

Տնկաբանութեան գիրք (Flora Flu-

minensis) 2. Յովսէփ Մարիանօ Վէլ
լոզոյի, յորում պարունակին հան
դերձ պատկերօք՝ Պրագիլիոյ մէջ գըտ
նուած տունկերը. 11 հատոր՝ ընտիր
կաղմ :

Վարձեալ 5 հատոր գիրք տնկա
բանութեան՝ ուրիշ հեղինակէ յօրին
եալ, պատկերազարդ :

Ճանապարհորդութի շուրջ զաշ
խարհաւ, հրամանաւ Առի ժեթա
գաւորին Վաղղիոյ, յօրինեալ պատ
մաբանօրէն ի Առի տը Վրէսինէ, 4
հատոր :

Պատմութիւն բրածոյ տնկոց, յօ
րինեալ յԱտոլֆ Պրօնկեարէ (M. Adolphe
Brongniart). միակ հատոր : Երկրորդ
հատորն է նոյնին Աղլասը, այսինքն՝
երկրի իւրաքանչիւր խաւերուն մէջ
գտնուած տունկերուն պատկերները :

Պատմութիւն՝ այգիներուն մնա
սակար եղող միջատաց, և ի մասնա
ւորի Դիւրալի վերայ : Միակ հատոր
պատկերազարդ :

Բնդհանուր դիտողութիւնք ան
դամազննութեան յօդաւոր կենդան
եաց՝ համեմատօրէն. Հեղինակու
թիւն Հերքիւլ Սթրանսդուքի (Her
cule Strandsdurckheim), միակ հատոր պատ
կերազարդ :

Տարրական Աղլաս տնկաբանու
թեան (Atlas élémentaire de Botanique), ո
րուն մէջ կան 2340 պատկեր :

Օրագիր գործնական երկրագոր
ծութեան, պարտիզաց մշակութեան
և ընտանեկան խնայողութեան. յա
մէ 1837—1844. ամբողջ 8 հատոր
պատկերազարդ :

Վեղջկական տուն (Maison rustique du
XIX siècle), 5 հատոր :

Քաղուածք դասուց ուսմանց շին
ուածոց կամ ճարտարապետութեան
կամընց և թումբից, Ս. Ի. Սկանզի
նէ. (M. I. Sganzin) :

(1) Սուրբ Աթուոյս հոյազգի բժիշկը երեք ամ
սէ ի վեր մեկնած ըլլալով, մինչեւ նոր բժշկին գա
լը ստիպուած է Ս. Աթուս օտար բժշկաց քննու
թեանը յանձնել զնորեկ պատանները :

Վիրք անասնաբուժութեան (Traité d'hygiène vétérinaire), 2 հատոր:

Բառգիրք՝ բնական գիտութեանց մէջ գործածելիք բառից, հանդերձ ստուգաբանութեամբ արմատական նշանակութեանց, 2 հատոր:

Բառգիրք՝ ի հայէ ի ռուս, աշխատասիրութիւն լեզբսանդրի Սակարեան Խուգաբաշեանց, տպեալ ի Սուկուս, 2 հատոր, փառակաղմ և ոսկեզօծ:

ՆՈՐ ՕՐԱՅՈՅՑ

1867 ամի օրացոյցն սուրբ Աթոռոյս Տպարանին մէջ ի լոյս ընծայուելով, կը փութամբ Սիաբանութեանս կողմէն ջերմ շնորհակալութեամբ իւր երախտագիտութիւնը յայտնել խառ գիւղի Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյ Արժ. Տէր Լեւոնի քահանային, որ բարեհաճեցաւ տօմարագիտութեան հարկաւոր ուսմունքը Սիաբանութեանս աննախանձաբար հաղորդելով՝ անոր ազատ հաճութեանը թողուլ ուզած ժամանակ, հրատարակելու ազգային օրացոյց: Եւ Սիաբանութիւնս հանդերձ Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր՝ որ քան որ երախտագիտական արդեամբք ճանչեց ու պատուեց զյիշեալ Արժ. Հայրը, այսու ամենայնիւ իրեն պարտաւորութիւն սեպեց նաեւ ըստ յատուկ խնդրանաց աստուածասէր քահանայիս, անոր առ սուրբ Աթոռոցոյ տուած սոյն շնորհքը արձանագրել ի տումարի վանացս յանմուտաց յիշատակութիւն ասպագայից:

Նաեւ ըստ խնդրոյ Արժ. Հօր՝ սոյն տօմարական գիտութեան հետեւող և ուսանող եկեղեցականք իրենց նուիրական պարտք պիտի հա-

մարին, նախ յիշատակել միշտ նորանունը ի ժամ՝ մատուցման սուրբ Պատարագին, երկրորդ՝ Սիաբանութեան գուրս եղող անձանց չսովորեցընել: Սոյն բարեպաշտական թէութիւնները հաստատ պահելու խոստմամբ՝ առաջիկայ 1867 տարւոյն օրացոյցը փութաց Սիաբանութիւնս ի լոյս ընծայել, և սեպտեմբեր ամսոյն մէջ Ամենապատիւ Սրբազան Հայրը կանխեց իւր բոլոր միաբանից մէկ մէկ հատ ընծայել, բարեմաղթելով անոնց ընդ մերձակայ նոր տարւոյս՝ նաեւ անձանձրոյթ յարատեւութիւն ուսմանց և գիտութեանց և բարենախանձ ոգւով միշտ ի յառաջագիւծութիւն կրթելու յօգուտ ընդհանուր Ազգիս և ի պարծանս Սուրբ Ուխտիս:

Յիշեալ օրացոյցը կը ծախուի ի Պօլիս ամեն գրավաճառաց խանութը:

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆՔ

ՀԱՐՑՄՈՒՆՔ ԹՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆՔ

(Տես թիւ 7 երես 108):

Ե. Հարցման լոծոմբ՝ լեւելիք ընդ ամենայն յոնի 420: Ը. Հարցման լոծոմբ՝ հասանելին յառաջ 25: Թ. Հարցման լոծոմբ՝ լեւելիք վարաղն 360 լեւր: Ժ. Հարցման լոծոմբ՝ լեւելիք լոգն 240 լեւր: ԺԱ. Հարցման լոծոմբ՝ ունէր վաճառահանն Դահեկանս 2376: ԺԲ. Հարցման լոծոմբ՝ լեւելիք նաւակն 42 Դրամ:

Հարցոմբ ԺԳ.

Ոմն յաշակերտաց իմոց առեալ խնձորս գեղեցիկս ի խարայ, գայր ընծայեցուցանել ինձ. պատահեցան նմա երեք պարկ ի խազուց. և հա-

Նին առաջին պարն զկէսն եւ զչորս մասն խնձորոյն . նոյնպէս և երկրորդն՝ զկէսն և զչորս մասն . նոյնպէս և երրորդն . և զմնացեալն եբեր առ իս խնձորս հինգ : Արդ , գիտեա՛ թէ ընդ ամենայն քանի լեալ էր :

Հարցո՞ւն յԴ .

Գինի կայր ի մի կարասի , վարդիւ կազմեալ էին , և թակոյկք կձեայ երեք , եւ հրամայեցի հանել զգինին անդր . մին տարաւ զերեք մասն , և մին՝ զվեց , իսկ միւսն զչորեքտասան . և զմնացեալն յայլ ամանս հանին , և էր փաս (անուն չափոյ) յիսուն եւ չորս : Արդ , գիտեա՛ թէ ընդ ամենայն քանի էր լեալ :

Հարցո՞ւն յԵ .

Չի մի կայր ինձ ազնիւ , վաճառեցի , և դնոցն չորս մասինն կովեան գնեցի , և եօթն մասինն այժեան , և տասն մասինն եղինս , և 318 դահեկանի ոչխար առի : Արդ , գիտեա՛ թէ ընդ ամենայն քանի դահեկան լինի :

Հարցո՞ւն յԶ .

Եւ եկեղեցի շինէի , գաղատոս (քարագործ) մի կալայ որ ածէր աւուրն 140 քար , և յեա 35 աւուր գործառնու թեանն միւս այլ գաղատոս կալայ և ածէր աւուրն 218 քար . և որպէս նա նմա հաւասարեաց , եկեղեցին կատարեցաւ : Արդ , գիտեա՛ թէ քանի օրն հաւասարեաց :

ԵՄԵՆԱԿԱՆ ԲԵՆԿԱՆԻ

Անցեալ սեպտեմբեր ամսոյն մէջ Ամերիկայի Նիւ-Եօրք քաղաքէն վաճառականի նաւ մի հասաւ ի Յոգլովէ Նիւլի անուն : Այն առաջատուոր նաւը ըստ Ն . Տ . օգոստոս 16 ին մեկնէր է , և 22 սեպտեմբերի հաաւ Յոգլովէ նաւահանգիստը : Յիշեալ նաւին մէջ 40 տնուոր ամերիկայի բնակիչ կոյնի դաղ թականը՝ 156 հոգիէ բաղկացեալ , որոնց նպատակն է բնակութիւն հաստատել Սարոնի գաղտնու մէջ , որոնք կը սկսին Յոգլովէն մինչեւ Երուսաղէմայ լեանց կիրճը , և փղտացեալ երկրին մէջ , այն է Գաղայի գաղտնը : Ասոնք Մեսիայի ըստած աղանդէն են , ունին իրենց հետ յատուկ քահանայ , բժիշկ և գեղադործ , նպատակին է վաճառականութեան և երկրագործութեան պարասել , և իրենց աղանդը տարածելու յատուկ հոգ տանել . և այս նպատակին համար պիտի բանան զպրոց մի և եկեղեցի , այլ և հիւանդանոց : Հետեւին բերած են իրենց շարժական բնակարանները տասնաթիւ , երկաթէ ու քաւչուէ , այլ և կաւեր , զոր սկսած են արդէն իրենց հարկաւորութեանը գործածել : Ինչպէս իրենց աղանդին աւանդը գուշակել կու տայ , կրօնական մեծ հակամութիւն ունին Հրէից հետ , և շատ բաներու մէջ նմանութիւն մի ունենալ կը ցուցնեն անոնց . հաբուս մարդիկներ են և գործունէաց , և կեցեալ թէ իրենց կրօնքին խիստ ջրմուռանք են , վասն զի ինչպէս բնակարանին նոյնպէս և յատուկ շարժական և կեղեցի ալ բերած են հետեւին :

LA COLONIE AMERICAINE DE JAFFA.

Un bateau à voile américain mouille depuis vingt jours devant Jaffa. Ce bateau qui vient de New-York, qu'il a quitté, il y a quarante trois jours, se nomme Nellie Chapin et appartient à un riche négociant; il a débarqué quarante familles qui composent ensemble 156 personnes. Le but de ces familles est d'établir une colonie dans les plaines de Saron et dans les terres occupées autrefois par les anciens Philistains. Ces gens forment une secte nouvelle de l'Eglise dite « du Messie ». — Ils ont avec eux un de leurs prêtres, deux médecins et un pharmacien; ils s'adonneront au commerce, à l'agriculture et à la propagation de leur secte dans leur nouvelle patrie; et pour atteindre ce triple but, ils veulent établir parmi eux, une école, une église et un hospice. Ils sont munis de leurs maisons portatives faites de bois, de fer et de caoutchou, de chariots et de tous les ustensils nécessaires. Comme il est facile de se l'imaginer par le nom même de leur secte, ils ont une grande affinité avec les Juifs, auxquels ils ressemblent dans beaucoup de choses. Ils sont riches, actifs et très dévoués à leur culte: aussi n'ont-ils pas oublié d'apporter avec eux une église portative.

Nous venons de recevoir ces détails d'une per-

Սոյն տեղեկութիւնները Ամերիկայի հիւպատոսը հաղորդած ըլլալով, կը յաւելու թէ, այս 40 տնուոր դաղթականք իբր առաջնորդ կը համարին, որոնց պիտի հետեւին 5000ի չափ անձիք եւս: Անցեալ շաբթու քանի մի հոգի երեւելիներէն սուրբ քաղաքս եկան, մեծ ջերմեւանդութիւն ցուցնելով և զսուրբ երկիրը համբարելով, և անմիջապէս Զորդանանու կողմերը գնացին երկիրը քննելու համար, ինչպէս կ'ըսուի:

sonne digne de foi, laquelle ajoute, que les quarante familles sus-dites ne sont que précurseurs d'autres, qui doivent arriver d'ici à peu de temps; elles seront suivies d'une nouvelle colonie de 3000 personnes. Quelques uns des plus notables d'entre eux sont arrivés, il y a quinze jours, à Jérusalem; ils se distinguent notamment par la grande dévotion qu'ils ont à la Terre-Sainte. Ils sont partis au Jourdain pour explorer le terrain.

Յոպպէէն մեր յարգոյ թղթակից Պ. Սրապիտն Յ. Սուրատեանցը սոյն նիւթիս վերայ ուրիշ պարագաներ եւս հաղորդելով մեզ՝ կը փութամք հրատարակել:

Յոպպէ, 21 սեպտ:

«Բաւական ամիսէ ի վեր սպասուած ամերիկացիք՝ ամսոյս 10/22 ինչաքաթ զինի կիսաուսուր քառասուն երեք օր ծովին վերայ ճանապարհորդելէ զինի, Նէլլի Չեփըն նաւով, Ամերիկայի Պոսթոն քաղաքէն, խաղաղութեամբ նաւահանգիստս հասան: Կիւրակէ և երկուշաբթի ծովին վերայ մնալէն զինի՝ երեքշաբթի օրն ցամաք ելան, ու քաղաքիս արեւելեան կողմի ծովեղերքին վերայ վըրաններ շարելով հոն իջեւանեցին:

«Շատ զուարճալի էր տեսարանը. այն ի՞նչ արագութեամբ վրանները շարուեցան, այն ի՞նչ աշխատասէր մարդիկ . . . ամեն մարդ, ծեր ու երիտասարդ կ'աշխատէր. որը նաւէն եկած կահ կարասիքը վըրանները կը տանէր, որը փայտերը իրենց տեղը կը շարէր, որը աշխատաւոր ծերի մ'օգնութեան կը հասնէր, ուրիշ մ'իրեն պատկանեալ գործի մը կը զբաղէր, վերջապէս ամեն կողմ կ'աշխատէին, և ոչ մէկը պարայ էր:

«Ասոնց թիւն է մեծ պզտիկ՝ հարիւր յիսուն և վեց հոգիք, երեսուն կամ երեսուն և հինգ ընտանիքէ բաղկացեալ, որոնց մէջ ամեն տեսակ գոր-

ծաւորներ կան. գլխաւորաբար աւանկ հիւսներ կան՝ որոնք չորս հինգ շաբթուան մէջ կարող են ահագին նաւ կամ շոգենաւ շինել: Ասոնց մէջ յիշուելու արժանի են երկու ճարտար բժիշկները, որոնք ձրիաբար ամեն աստիճանի մարդկանց կը նաշին, և այս քիչ միջոցիս մէջ, շատ մը հիւանդներ բժշկեցին: Ասոնց ամենն ալ, ինչպէս յայտնի է, առ հասարակ անգղիներէն լեզուով կը խօսակցին, և բողբոջական են. բայց ամենեւին կրօնից խորութիւն չունին, ինչպէս Ամերիկայի շատ նահանգաց, և ամեն քաջակիրթ անձանց սովորութիւնն է: Ամէն մէկ ընտանիք՝ յատուկ իւր տախտակեայ տունը ունի, որուն մէջ այլեւ այլ սենեակներ ալ կան: Այժմ դեռ եւս ամենն ալ ծովեղերքին վրայ են, նաւին պարպելուն զբաղած, որ հապիւ թէ 5-6 օրէն կը լինայ. յետոյ յատուկ տեղ մի առնելու դիտաւորութիւն ունին, որպէս զի իրենց տունները շարելով ամեն մէկը իւր տունը քաշուի:

«Այդ ամերիկացւոց այս երկիրը գալով բուն դիտաւորութիւննին է արտերը գործիքներով վարել, տնկել, երկիրը ստղաբերել, ու աշխատութեան դիւրին կերպը Արաբացւոց սովորեցնել. եկող տարի դարձեալ խումբ մի գալու է, եթէ օգն ու երկիրը ասոնց յարմար գան, և քիչ ժամանակէ մը շոգենաւ մը պիտի հաստատեն, նաւահանգստէս Ամերիկայ

երթալու, և անտի հոս գալու: Ասոնց ամենն ալ ընկերութիւն մ' են, ու մէկ գլուխ մ' ունին Պ. Ատամանունով, որուն յորդորմամբն ու քաջալերութեամբը այս տեղերս եկած են: Յիշեալ պատուաւոր ու հարուստ անձը, անցեալ տարի ուխտի եկաւ, սուրբ տեղիքը և Պաղեստինի մէջ մասը պտըտեցաւ, այն աւտեն իւր այս դիտաւորութիւն յայտնեց: Կը յուսամ, ու կը խնդրեմ Վատուծոյ, որ ասոնց միջոցաւ այս երկիրները բարեկարգութիւն ու յառաջանան:

«Ամսոյ 23/11 ին Պէրութի Վաղղիոյ ընդհանուր հիւպատոսը ընտանեօք յատուկ շոգենաւով մը Պէրութէն եկաւ, ու նոյն օրը Ռէմէն գընաց, սուրբ Լըրուսաղէմ ուխտի երթալու դիտաւորութիւն. բայց նոյն գիշերը Պէրութէն հեռագիր մը ընդհանուր հիւպատոսը ետ կոչեց, որ պարտաւորեցաւ Ռէմէնէն վերադառնալ և հետեւեալ օրը նոյն շոգենաւով Պէրութ երթալ. պատճառը ըստոյգ կերպիւ մը չյայտնուեցաւ:

«Նաեւ ամսոյ 29/17 ին, Ամերիկայի Թայգոնտէռոկա ֆրգաթոնը հասաւ Կ. Պօլիսէն, որուն պաշտօնատարները Լըրուսաղէմ ուխտի ելան. վերադառնալնուն Կիրիտ երթալու են . . .

«Առատ անձրեւ ունինք այսօր»:

Քաղաքիս վսեմափայլ կառավարիչ Իզզէթ փաշան, որ քանի մը ժամանակէ ի վեր Վաղայի կողմերը կը գտնուէր արաբացւոց ոմանց մէջ ծագած խռովութիւնը հանդարտեցընելու համար, անցեալ ամսոյ 18 ին դարձաւ լըրուսաղէմ:

— Թէ՛ քաղաքիս և թէ՛ շրջակայ

գիւղօրէից առողջական վիճակը՝ գոհութիւն Վատուծոյ լաւ է: Սեպտեմբերի 21 ին առաջին անգամ անձրեւեւով, որ կլիմայիս նկատմամբ սովորականէն դրեթէ ամիս մի յառաջ է, սկսաւ օդն ալ զովանալ և առաւել մաքրուիլ:

— Աղէքսանդրիոյ կողմերը քոլերայի դէպք պատահելով, ինչպէս սեպտեմբեր ամսոյ 23 ին հեռագրաւուրը հաղորդած էր հոս, հետեւեալ պէս այն կողմէն Յոպպէ եկող շոգենաւերը տասը օր քարանձին պիտի պահեն:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՋՔ

Լըրուսաղէմ յաւելեալ յօրէնս՝ ցուցանէ նոյն խկ զանիրաւութիւն օրինին:

Լաւ է անսալ բարեշնորհ ողորջաց կամակոր մտօք, քան առ հարկի զիջանել բռնութեան:

Նորանոր կանոնադրութիւնք հաւաքակ ոգւոյ և բարուց ժողովրդեան, առաւել վնասակարք են քան օգտակարք:

Օրէնք որ չեն հիմնեալ ի վերայ արդարութեան և հաւասարութեան, են առաւել պատիժ ծանրացեալ ի վերայ մաաց և սրտի ժողովրդեան, և խափանարար յառաջադիմութեան նորա:

Համամտութիւն բաղմութեան յօգտակար ձեռնարկութիւնս, ունի զգորութիւն օրինաց:

ՎՐԻՊԱԿ

Սեպտեմբեր ամսոյ Սիօնի 140 երես, 2 էջ, 27 տող Գրիգոր-Նիսէրլ, փոխարինութիւնը կարգալու է: